

1900–1983 YILLARI ARASINDA ÇİN’DE UYGUR ARAŞTIRMALARI TARİHİNİN GENEL DURUMU*

Çeviren: Eyüp SARITAŞ**

Özet

1900–1983 Yılları Arasında Çin’de Uygur Araştırmaları Tarihinin Genel Durumu başlıklı bu çalışmanın alanı Xianjian Uygur Otonom Bölgesi tarihi araştırmalarının ana içeriğini kapsamaktadır. Burada bir araya toplan bazı materyaller genel olarak tanıtılmaya çalışılmış ve yaklaşık son 100 yıldan bu yana Çin’de Uygur tarihi araştırmalarının genel görünümü hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Uygur, Araştırma, Tarih, Doğu Türkistan.

Summary

This field of study which is called The General Condition of the Uyghur Researches History in China between the years of 1900-1983 covers the main content of the researches of Xianjian Uighur Outonom Region history. In this study, some materials were introduced and the general information was given about the resarches of the history of Uyghur in China for a hundred years.

Key Words: China, Uyghur, Research, History, East Turkistan

Uygurlar uzun Çin tarihinin azınlık milletlerinden birisidir. Eski tarihi materyallerde Yuanhe (袁纥), Weihe (违纥), Huihe (回纥), Huige (回鹘) ve Weiwuer (畏兀尔) gibi hepsi de Uygur sözcüğünün farklı Çince telaffuzları olan sözcüklerle anılmışlardır. Yuanhe Kuzey-Güney Hanedanı (420-589),

“Weihe” Sui Hanedanı (581-618) zamanında ortaya çıkmıştır. Tang (唐) Hanedanı (618-907) döneminde ise Uygurlara “Huihe” adı verilmesi, onların yükselip güçlenmeleri ile Tang hanedanı arasında çok yakın ilişkiler mevcuttur. Uygurlar, Tang Hanedanının Göktürkler’e saldırmalarına yardım etmişler, bunu takiben An Lu Shan İsyanı’nın (安史之乱) bastırılmasında yardım ederek Çin’in birliğine büyük bir katkı sağlamışlardır. Uygurlar Tang hanedanına yaptıkları büyük hizmetlerine karşılık cömertçe karşılık bulmuşlar, pek çok Uygur lideri Çin sarayınca tevdi edilen rütbeleri kabul etmişlerdir. Tang Hanedanı ile Uygurlar arasındaki büyük çapta gerçekleştirilen at ve ipek ticareti Uygur ekonomisinin gelişmesini sağlamıştır 788 yılında Uygurlar isimlerini Huige şeklinde değiştirmişler, IX. Yüzyılın ortalarında ise Kırgızlar tarafından yenilgiye uğratarak bir bütün halinde Batı Bölgeleri’ne göç etmişlerdir. X. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından başlamak üzere Uygurlar İslam dinine inanmaya başlamışlar, bu suretle Batı Bölgeleri halklarıyla durmaksızın kaynaşarak yavaş yavaş şimdiki Uygur milletini oluşturmuşlardır. Çok uzun süren yıllar boyunca Uygurlar, ülkenin kuzeybatı sınırlarının gelişmesi, imarı ve korunması gibi alanlarında büyük katkılar sağlayarak çok sayıda tarihi şahsiyetler yetiştirmişler ve muhteşem bir kültür oluşturmuşlardır. Uygur tarihi araştırmaları Çin tarihi araştırmalarının önemli bir cihetini oluşturmaktadır, dolayısıyla bu çalışma alanı Doğu Türkistan tarihi araştırmalarının ana içeriğini kapsamaktadır.

Yaklaşık son 100 yıldan bu yana Çin’de Uygur tarihi araştırmalarının genel görünümü nasıldır? Bir bütün olarak sistemli ve mukayeseli bir Uygur araştırmaları tarihi ortaya koymak hiç de kolay bir iş değildir. Bu bakımdan böyle bir fonksiyonu üstlenen tarihçi kendisine büyük gayretler sonucunda önemli bir akademik yer edinecektir. Biz burada bir araya toplanan bazı materyalleri genel olarak tanıtılmaya çalışacağız.

1. (1900–1949,10)

84 çeşit süreli yayın, süreli yayın kataloğu, tez kataloğu, makaleler bibliyografyası ve konu ile ilgili monografiler arasında Uygur tarihi ile ilgili toplam 427 adet çalışma mevcuttur. Çin’in kuruluşundan önce Uygur tarihini konu alan özel bir çalışma yayınlanmamıştır. Yayınlanan 65 adet tez, tüm Uygur tarihi çalışmalarının % 15’ini oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere konu ile ilgili makalelerin sayısı büyük bir yekün tutmamaktadır. 65 tez arasında 15

* Liu Ge tarafından kaleme alınan ve “1900 Nian Yilai Guonei Weiwuer Shi Yanjiu Qingkuang Jianjie” başlıklı bu makale Xinjiang Shihui Kexue Yanjiu Dergisi’nin 1985 yılının 15.sayısında (s. 20-23) yayınlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. , İstanbul Üniversitesi., Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. (eyupsaritas1991@hotmail.com)

çalışma Uygur tarihini incelemekte olup çeşitli devirleri inceleyen çalışmaların sayısı ise 15’tir. İlgili kataloglar incelendiğinde görülmektedir ki Uygur tarihini konu alan araştırmalar ağırlıklı olarak Tang, Beş Devlet (五代) Song () 宋Liao (辽) ve Jin(金) Hanedanları dönemine odaklanmaktadırlar. Örneğin Çinliler ile Uygurlar arasında gerçekleştirilen Heqin Evlilikleri (和亲) ve Uygurların batıya göç etmeleri v.b. Qing (清) dönemi Uygur tarihini araştıran sadece 4 tez mevcuttur. Diğer dönemlerle ilgili araştırmalar ise yok denecek kadar azdır. Biyografi araştırmaları alanındaki yayınların sayısı sadece 8 olup bunların da 4 tanesi Tang döneminde yaşamış olan Bilge Kağan, Yuan döneminin ileri gelen şahsiyeti Ma Zuchang, Gaochang İdikut Barsan Erkin ve Qing döneminde yaşamış olan Xiang Fei’dir.

Arkeoloji alanında yayınlanan 4 makalenin 3 tanesi Uygurlara ait arkeolojik kalıntılar ile Uygur mezarlarını tanıtmaktadır. Örneğin Wang Jingru’nun “Göktürk Diliyle Yazılmış Bilge Kağan Yazıtı’nın Açıklanması” adlı çalışma 1938 yılında Furen Xuezhı adlı derginin 7. Bölümünün 112. sayısında yayınlanmıştır. Bunun yanında ekonomi, kültür dil sanat ve geleneklerle ilgili 1 ya da 2, bazı özel konulara ilişkin monografilerin sayısı ise çok daha azdır.

Bir araya getirilen yayın listeleri göz önüne alındığında, çağdaş araştırmacıların Uygur tarihi araştırmalarına hasredilmiş çalışmaları XX. Yüzyılın 20’li yıllarında başladığı anlaşılmaktadır. Bu konuda yapılmış ilk çalışma Xiang Da tarafından Çince’ye tercüme edilen “Turfan Uygurlarında Baskı Sanatı” adını taşımaktadır. Xiang Da, Wang Riwei, Zhang Ximan, Li Futong, Liu Mingru ve Guan Zhenhua gibi akademisyenler Uygur araştırmaları yolunu açan öncülerdir. Wang Guowei, Feng Chengjue, Zhang Xingliang ise Kuzey Milletleri Tarihi, Batı Bölgeleri Tarihi ve Çin-Batı İlişkileri İletişim Tarihi’ne ilişkin olarak çalışan yazar ve tercümanlar ise akademik alanlarda büyük etkiler bırakmışlardır.

2. (1949–1966,10)

Çin’in kuruluşundan Büyük Kültür Devrimi dönemine kadar geçen 17 yıllık bir süre zarfında Uygur tarihi alanında toplam olarak 66 adet yayın yapılmıştır ki, 1949 yılından önceki dönemle kıyaslandığında gözle görülür derecede farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında Uygurların Doğu

Türkistan’a yerleşimlerinin tarihi, tarihi dönemler ve diğer milletlerle olan ilişkiler gibi konulara dair Uygur tarihine ayrılmış makalelerin sayısı 10’dur. Bunlar arasında her hangi bir dönemi müstakil olarak inceleyen sadece bir makale kale alınmıştır ki o da He Yingzhong’a ait Shi Lun “X Shiji Huihe Shihuide Fazhan (X.Yüzyıl Uygur Toplumunun Gelişimi) adını taşıyan makaledir. Yuan Hanedanı dönemindeki Uygur tarihi araştırmaları biraz daha güçlendiği gözlenmektedir. Bu konuda Cheng Suluo’nun Yuan Dai Weiwuerren Dui Zuguo Wenshi de Gongxian (Yuan Dönemi Uygurlarının Vatanın Kültür Tarihine Olan Katkıları); Shi Yan ve Wen Ying ile birlikte yazdıkları “Yuan Dai Weiwuerren Zai Jingxiao de Juzhu Dian” (Yuan Dönemi Uygurlarının Başkent Çevresinde Yerleştikleri Yerler Hakkında) belirtilmesi gereken makaleler arasında yer almaktadır. Ayrıca Li Futong’un “Yuan Ming ve Qing Hanedanları Döneminde Xizhou Uygurları Üzerine Araştırmalar” ile Uygur Uygurluğu ve Yuan Hanedanlarının kuruluşu adlı araştırmalar Hong Kong ve Taiwan’daki dergilerde yayınlanmıştır. Qing döneminde yaşayan Uygurları hakkında bilgi veren şu iki makale de kaydedilmelidir: Fan Pu “Da Xiao He Zhuo Yu Zhangeer Shiqing” (Da Xiao ve Zhangeer Olayı), Cheng Suluo “XIX Shiji Zhongye Yihou Xinjiang Weiwuer Renmin de Qiyi Yundong Yu Shaan Gan Yi Ji Dangdi Huizu Renmin de Qiyi de Guanxi” (XIX Yüzyılın Ortalarından Sonra Doğu Türkistan Uygur Halkının Ayaklanma Hareketi İle Shaanxi ve Gansu’nun Yerli Dungan Halkının Ayaklanması Arasındaki İlişkiler) Konu ile ilgili katalog ve listeler incelendiğinde Ming dönemindeki Uygur araştırmaları alanının hala boş olduğu belirtilmelidir.

Konuya monografiler açısından yaklaşacak olursak, Yuan dönemi Uygur tarihi şahsiyetler hakkında sadece 5 adet makale yayınlandığını görürüz. Bu çalışmalarda Sadullah, Gui Yunshi, Lu Mingshan ve Gaochang İdikut’u Barşad Erkin gibi Uygurların tarihi şahsiyetleri hakkında bilgiler verilmektedir. Qing döneminde yaşamış tanınmış Uygurlar hakkında sadece iki makale vardır ki, her ikisi de Xiang Fei hakkında bilgiler içermektedir.

Uygur tarihi araştırmalarına arkeoloji penceresinden bakılacak olursa, bu gruba giren araştırmaların Çin’de 1949 yılında sonra ancak başladığını vurgulamak gerekir. Konu hakkında sadece 8 makale yayınlanmış olup, içeriklerinin genel olarak sözleşmeler ve Budist metinlerdir. Bunlardan 6 tanesi Uygur uzmanı Feng Jiasheng tarafından kaleme alınmış diğer ikisi ise Wu Zhen’a aittir. Ayrıca Uygurlardan kalan arkeolojik kalıntılar ve kalıntı yerlerini tanıtan makaleler de unutulmamalıdır. Bunlar arasında en tanınmış olanı Feng

Jiasheng tarafından yayınlanan “Yeduhu Gaochang Wang Shi Xun Bei Fuyuan Bing Jiaoji” (İdikut Gaochang Hükümdarları Erdemlik Anıtı’nın Restorasyonu İle İlgili Kayıtlar)

Çin’in kuruluşundan önce Uygurların edebiyat tarihi ve klasik edebiyat ürünlerine dair araştırmaların sayısı son derece sınırlıdır. 1949 yılından sonra bu alanda az da olsa biraz artış gözlenmiştir. Uygurların klasik edebiyatına ilişkin olarak belli başlı 4 adet araştırma sonucu yayınlanmış olup bunlar daha çok Kutadgu Bilig hakkındadır.

Çin’in kuruluşundan önce Uygurların klasik sanatına dair 10 Nisan 1948 tarihli Lanzhou Günlüğü adlı gazetede Di Feng adlı bir yazar tarafından Weiwuer Qu (Uygur Müziği) sadece bir adet makale yayınlanmıştır. 1949 yılından sonra ise araştırmacılar Uygurların sanatına ilgileri giderek artmış başta mimarlık, el sanatları, dans ve müzik gibi sanat alanlarında tanıtıcı ve konuyu tartışan makaleler yazılmıştır. Özellikle klasik Uygur müziğinin makamları ile ilgili araştırmalar XX. yüzyılın 50’li yıllarında başlamış ve önemli eserler ortaya konmuştur.

1949 yılından sonra gerçekleştirilen Uygur tarihi araştırmaları arasında ilk olarak bahsedilmesi gerekenler arasında Guo Yingde’nın “Weiwuer Shi Lüe” (Uygur Tarihinin Anahatları) adlı kitabı 1952 yılında Shanghai Doğu Yayınevi tarafından basılmış, ayrıca Feng Jiasheng, Mo Guangwen ve Cheng Suluo’nun ortaklaşa yazdıkları Weiwuer Zu Shiliao Jianbian “(Uygurların Tarihi Belgeleri) başlıklı kitap 1958 yılında Halk yayınevi tarafından basılmıştır. 1958-1962 yılları arasında Çin Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Türkistan Azınlık Milletleri Toplum Tarihi İnceleme Ekibi tarafından yazılan ve editörlüğünü Ding Zhengqing’in yaptığı “Weiwuer Zu Jianshi Zhihuibian (Uygurların Kısa Tarihi) adlı kitap yayınlanmıştır. Burada zikredilen iki kitap Uygur tarihi araştırmaları alanında avantajlı bir durumun hasıl olmasını sağlamıştır.

Yukarıda kısaca bahsedilenlerin dışında Li Futong adlı Taiwanlı bir tarihçinin kaleme Huige Shi (Uygur Tarihi) adlı kitabı Wenfeng yayınevi yayınları arasında bilim aleminin hizmetine sunulmuştur.

3. (1966.6-1976.10)

Söz konusu yıllar arasında Uygur tarihi araştırmaları arasında söz edilmesi gereken en önemli eser Liu Litang tarafından yazılan “Weiwuer

Yanjiu” (Uygur Araştırmaları) isimli çalışması Taiwan Zhengshu Yayınevi tarafından 1975 yılında basılmıştır. Bunun dışında 3 tane de makale mevcuttur. Bunlardan birisi Yuan Guofan tarafından kaleme alınan ve Gangtai Dergisi’nde yayınlanan “Yuan Döneminde Uygurlar” başlıklı makaledir. Diğer iki makale ise Guo Moruo tarafından yazılan “Kanmaner’ın Şiirleri Hakkında” ile Putianshou-Lunyu’dan Kaydedilen Şiirlerin Genel Bir Listesi”dir.

4. (1976-1983.12)

Çin Komünist Partisi, 13. Genel Toplantısı’ndan sonra Uygur tarihi araştırmalarında bir atılım yaşanmıştır. 1976 Ekim-1983 Aralık dönemi arasında ki yedi yıllık bir süre içinde, Çin’de Uygur tarihi ile ilgili toplam 293 makale yayınlanmıştır. Bu sayı 1990 yılı ile 1976 yılı Ekim ayına kadar yayınlanmış olan makalelerin sayısının bir mislinden fazladır.

Son birkaç yıldan bu yana Uygur tarihine ilişkin olarak yazılan makalelerin sayısı 24’tür ve bunların arasında “Uygurların Menşei” konusunu işleyen 8 makalenin 3 tanesi tarihçi Gu Bao’ya aittir. Çeşitli dönemlerdeki Uygurlar hakkında bilgi veren makalelerin sayısı ise 79’dur. Bunlar arasında Tang, Beş Devlet, Son, Liao ve Jin hanedanlarına ait makalelerin sayısı oldukça fazla olup, Gaochang Uygurları, Hexi Uygurları, Hotan Uygurları ve Karahan Uygurları gibi konular fazlasıyla ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Bu gibi somut sorunları işleyen araştırma konuları son yıllarda gelişmeye başlamıştır. Daha önceki yıllarda yukarıda sözü edilen konularda yazılan makalelerin sayısı çok azdı. Öyle ki Yuan dönemi Uygur konusunu işleyen 2 makale, Ming dönemine ilişkin 1, Qing dönemini içeren makalelerin sayısı ise sadece 5’tir.

Monografi bakımından, 8 tanesi tarihi şahsiyet olmak üzere yapılan yayın sayısı toplam 91’dir. Dünyaca ünlü Divan-ı Lügat-ı Türk’ün yazarı Mahmud Kaşgari, Kutadgu Bilig’in yazarı Yusuf Has Hacip gibi önemli konularda yapılan araştırmaların hepsi son yıllarda ancak gerçekleştirilmiştir. Tarihi şahsiyetler arasında sayıları en fazla olanlar kültürel şahsiyetler olup toplam 40’dır.

Arkeoloji alanında yapılan araştırmalar genel olarak, kazılarda ortaya çıkarılan el yazmalarıdır ve bunlar konu olan makaleler toplam 13 tanedir. Söz konusu makalelerin içeriği genel olarak Uygurca olarak yazılmış sözleşme metinleri, Budist klasikleri ve tamamı eksik şekilde olan dini metinleri oluşturmaktadır. Bu konuda en fazla araştırma yapmış olanlar Geng Shimin ve

Li Jingwei gibi bilim adamlarıdır. Son yıllarda Uygur yazıtları ile ilgili olarak yayınlanan önemli makaleler şunlardır: “Dokuz Uygur Kağanı Yazıtı”, “İdikut Gaochang Hükümdarları Yazıtı”, “Duoluode Uygur Yazıtı” ve “Tudoumualı Tapınak Yazıtı”dır. Son yıllarda eski Uygur kalıntıları konusunda yapılan yayınları ile şöyle sıralamak mümkündür: “Kaşgar Aitika Camii”, “Cimsar Gaochang Uygur Budist Mabedi”, “Turfan Bezeklik Bin Buda Mağaraları” ve “Xiang Fei’in Mezarı”. Xiang fei’in mezarı ile ilgili olarak eskiden pek çok araştırmacı söz konusu mezarın Kaşgar’ın kuzeydoğu banliyösünde bulunduğu fikrinde idiler. 1979 yılından bu yana Xiang fei’in mezarı hakkında bir çok makale yazmış olan Ji Dachun konu ile ilgili geçmişte geçerli olan tüm fikirleri, geniş tarihi malzemeler yardımıyla düzelterek, Xiang fei’in mezarının Hebei eyaletinin kuzeyindeki Zunhuayu Mezarı olduğunu ortaya koymuştur.

Son bir kaç yıl içinde Uygurların ekonomik hayatlarının tarihine ilişkin olarak, el sanatları, baskı sektörü ve ticari faaliyetler konusunda toplam 8 makale yayınlanmıştır.

Yine son yıllarda gerçekleştirilen Uygurların dini hayatları ile ilgili olarak yazılan makaleler ise toplam 7 adettir. Bunlar arasında önemli olanlar şunlardır: Geng Shimin; “Eski Xinjiang ve Göktürkler ve Uygurlar Arasında Budizmin Yayılması”, Gu Bao, Uygurlar ve İslam Dini”, Ai Shanglian, “Mani Dini ve Uygurlarla Olan İlişkiler ve Bu Dinin Tang Hanedanı Döneminde Gelişmesi”. Felsefe bakımından ise Amanullah ve Abdülşükür’ün yazdıkları Uygurların felsefi düşünce Tarihi Araştırmalarına Giriş adlı çalışma özellikle kaydedilmelidir.

Son birkaç yıldan bu yana Uygur dili ve yazısı hakkındaki makalelerin toplam sayısı 16’dır ki bu araştırmalar Uygurların eski yazı sisteminin oluşumunu, değişmesini ve gelişmesini sistemli olarak ortaya koymuştur. Bunlar arasında Uygur yazısı hakkında toplam 6 makale yayınlanmış olup, diğerleri ise eski Uygurca ile diğer diller arasındaki ilişkileri incelemektedirler.

Eski Uygur klasik edebiyatı araştırmaları ve edebiyat tarihi araştırmaları bakımından son yıllarda yazılan makalelerin sayısı 24’tür. Özel olarak Uygur edebiyatının gelişim tarihini konu alan makaleler 10 tane olup, bunlar arasında en önde gelenler arasında Geng Shimin’in “Karahanlı Dönemi Uygur Edebiyatına Giriş”, Uygur bilim adamı Ötkür’ün kaleme aldığı “Eski Uygur Edebiyatı Hakkında”, yine bir Uygur araştırmacısı Abdülşükür Turdi’nin yazdığı “Uygur Klasik Edebiyatı Hakkında Birkaç Sorun”. Klasik Uygur

edebiyatının çok önemli bir ürünü olan Kutadgu Bilig ile ilgili olarak toplam 7 adet makale yayınlanmıştır.